

УДК 376/6/09 (438)“XIX”

Ч 44

Марія ЧЕПІЛЬ

ЕТНІЧНИЙ ПАТРІОТИЗМ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ К. УШИНСЬКОГО

У статті розкрито погляди К. Ушинського на теоретичні засади виховання підростаючого покоління в дусі патріотизму, любові до Батьківщини та свого народу, з'ясовано, що в їх основі лежить ідея народності. Звернуто увагу на роль рідної мови, історії, географії, природознавства, народної творчості у патріотичному вихованні дітей.

Ключові слова: *Костянтин Ушинський, патріотизм, патріотичне виховання, любов до краю, ідея народності, Батьківщина.*

Постановка проблеми. Зміцнення і утвердження Української держави потребує розв'язання надзвичайно важливого і невідкладного завдання – виховання свідомого громадянина й патріота рідної землі. У контексті творення національної системи освіти особливого значення набуває науково обґрунтоване розв'язання виховних завдань, а саме: формування особистості українця, української структури духу і національної свідомості. У Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ ст.) визначено головну мету виховання – “набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, формування у молоді, незважаючи на національну належність, особистісних рис громадян Української держави”, а пріоритетним напрямом виховання підростаючого покоління є формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати [1, 15].

Патріотизм включає у себе любов до Батьківщини, її народу, держави; готовність до захисту Вітчизни; почуття відповідальності за сучасне та майбутнє нації, держави; знання історії України; шану видатним діячам, героям народу; самовдосконалення з метою служити народові, вітчизні; розвинену національну самосвідомість, національну гордість і самоповагу в поєднанні з повагою до всіх етносів; усвідомленні неоціненного значення рідної мови. Для процесу виховання патріотів необхідно знати не тільки зміст, але і внутрішні, психологічні компоненти, які є носіями цих якостей – мотиваційний, інтелектуально-емоційний, поведінковий і вольовий. Якщо патріотизм стане і метою, й умовою виховання та навчання молоді людини, то відродження української нації, розбудова України відбудуться значно швидше. Тому питання про формування національно свідомих учасників процесу державотворення сьогодні набуло особливої ваги й актуальності. Водночас воно не позбавлене певної гостроти і труднощів. Особливе занепокоєння викликає відсутність у частини молоді почуття національної самоідентифікації, під якою розуміємо самоототожнення із певною мовою, культурою, історією, усвідомлення себе частиною свого народу, співвіднесення своєї діяльності з інтересами нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Патріотизм як прояв національної самосвідомості особистості може реалізуватися за умови духовного зв'язку з Батьківщиною. Для українського народу Батьківщина – це освоєне ним географічне середовище, відображене в його матеріальній і духовній культурі. Батьківщина сприймається через духовний досвід, який охоплює свідомість і підсвідомо-інстинктивну глибину душі дитини. У цьому контексті педагогічна спадщина К. Ушинського має вагоме значення. Дослідники упродовж багатьох років вивчають різні аспекти виховання. Проблеми народної педагогіки досліджує Л. Юда, ідея народності у вихованні – Н. Горбатюк, виховання прагнення до творчої діяльності – О. Пискун, навчально-виховні ідеї К. Ушинського і В. Сухомлинського – О. Бондар, актуальність дидактичних ідей – Т. Завгородня, християнські ідеї – А. Кислий та ін.

Однак сутність патріотичного виховання, любові до батьківщини у педагогічній спадщині К. Ушинського висвітлена лише частково. Обставини сучасного життя спонукають нас знову поверта-

тися до проблем патріотичного виховання дитини, шукати шляхів її розвитку, удосконалення. І це видається нам головним завданням сучасної української педагогічної науки.

Мета статті – розкрити сутність етнічного патріотизму, теоретичні засади виховання підрастаючого покоління в душі патріотизму, любові до Батьківщини та свого народу крізь призму педагогічної спадщини Костянтина Ушинського та їх актуальність для сьогодення України.

Виникнення і поширення ідеї національної свідомості, що ґрунтується на етнічній ідентичності, стає головною проблемою історичної та української педагогічної науки зокрема. В основі етнічного патріотизму лежить почуття власної причетності до свого народу, любові до рідної культури, власної історії тощо. Цей патріотизм започатковується природою як відчуття ознак народу, що є вродженими. Ще 1857 р. К. Ушинський писав: “Виховання повинно просвітити свідомість людини, щоб перед очима лежав ясний шлях добра” [5, 99].

В українській педагогіці поняття “патріотизм” трапляється у працях учених та громадських діячів другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. (Г. Врецьона, М. Галушинський, М. Грушевський, О. Іванчук, В. Ільницький, І. Копач, О. Партицький, С. Русова, І. Франко, Я. Чепіга, І. Ющишин та ін.). Під впливом національно-культурного відродження у педагогічній думці утверджується ідея народності. Першими її обґрунтували О. Духнович і К. Ушинський. Вони дійшли висновку, що навчально-виховний процес повинен здійснюватися в національному дусі, а його основою має бути принцип народності. У цьому сенсі неабиякого значення набуває вивчення рідної мови, власної історії, літератури, українознавства, українського мистецтва, рідних звичаїв тощо.

У контексті означеної проблеми оригінальним є обґрунтування ідеї національного у вихованні, здійснене К. Ушинським. Поділяючи погляди тогочасної європейської інтелігенції, яка виявляла щораз більше зацікавлення історією свого народу, мовою, фольклором, етнографією, висувала ідею визволення народів з-під чужої влади і створення власної держави, педагог намагався втілити їх через теорію виховання. Насамперед, це ідеї А. Дістерверга щодо національних цінностей.

Виховання передбачає знання національних цінностей і сповідування їх вихователем, розуміння цілей, що стоять перед людством, і намагання здійснити їх у міру власних сил. У педагогічному сенсі важливим є те, що почуття національного – вроджене, і К. Ушинський радить взяти його за основу виховання. Саме тому в основу його педагогічної системи покладено принцип народності як єдине джерело життя народу в історії.

Будучи палким патріотом своєї Батьківщини, К. Ушинський у справі виховання молодого покоління, велику роль надавав патріотичним почуттям. “Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, – писав педагог, – і ця любов дає вихованню надійний ключ до серця людини й могутню опору для боротьби з її поганями природними, особистими, сімейними і родовими нахилами” [5, 99].

Основою виховання підростаючого покоління в душі патріотизму, любові до Батьківщини та свого народу К. Ушинський вважав народність. Народність розумів як глибоку віру у творчі сили своєї країни, як вимогу передати справу народної освіти народові, побудову системи виховання відповідно до особливостей різних націй, що населяють країну, і умов життя. Засноване на народності, виховання розвиває у дітей почуття патріотизму, національної гордості, обов'язку перед батьківщиною, привчає завжди ставити загальні інтереси вище особистих. Дитина любить своє родинне місце з усім його природним багатством і красою, любить матірню мову й пісні, ношу й звичаї. Ті природні почування любові до свого рідного скріплюються, поширюються й усвідомлюються в не одної дитини вже в передшкільному віці завдяки домашньому впливу.

Педагог неодноразово підкреслював, що кожен народ має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення його ідеалу в окремих особистостях. Ідеал кожного народу відповідає його характеру, визначається його суспільним життям і розвивається разом із його розвитком. Народність “є досі єдиним джерелом життя народу в історії” і “громадське виховання, яке зміцнює і розвиває в людині народність, розвиваючи водночас її розум і самосвідомість, могутньо сприяє розвиткові народної самосвідомості взагалі, воно вносить світло свідомості

у тайники народного характеру і робить сильний і благодворний вплив на розвиток суспільства, його мови, його літератури, його законів, словом на всю його історію” [5, 101].

Незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива мета і свої особливі засоби її досягнення, а тому запозичення одним народом в іншого виховних систем неможливе. “Німець, англієць, француз, американець вимагають від виховання не одного і того ж, і в слово “виховання” кожен народ вкладає різні поняття. Ця різниця, не вдивляючись виразно, проте проглядається в багатьох особливостях, іноді дрібних, але характеристичних, які показують напрям громадського виховання у кожного народу і ту невисловлювану мету, до якої прагне і яка визначила самі його форми” [5, 75]. Ідея народності виховання була спрямована проти впливу на вітчизняну школу освітніх систем західноєвропейських країн, механічного перенесення на вітчизняний ґрунт систем виховання і навчання, які склалися в інших державах, в інших історичних умовах.

Однією з ознак народності, наголошував Костянтин Ушинський, є мова – найкращий виразник духовної культури народу, яка відбиває все багатство і багатогранність людського життя. Основними завданнями народної школи у вихованні особистості він уважав виховання патріотизму засобами рідної мови, яка не тільки виражає духовні якості народу, а й є найкращим його наставником, що вчив народ ще тоді, коли не було ні книжок, ні школи. Дитина з перших років має вивчати рідну мову, засвоювати народну духовність. І доки вона не опанує “дух мови,” “дух народу, який створив цю мову”, не “пустить глибоке коріння в її душу, ввійде в її плоть і кров”, не варто пропонувати їй інші цінності, іншу духовність. Бо в іншому випадку, людина буде непотрібним членом суспільства й народу, “а іноді й дуже тяжким членом, залишиться жалюгідною людиною без вітчизни, хоч би яку маску патріотизму надівала вона потім” [6, 128].

Казки, народні пісні, прислів'я віддзеркалюють народну думку в їх історичному розвитку. Вони є тим містком, який з'єднує одне покоління з іншим. У праці “Рідне слово” (Книжка для тих, хто навчає) зазначено, що у народній казці велика, перейнята поезією дитина – народ – розповідає дітям свої дитячі мрії і наполовину

вірить сам у ці мрії [7]. На думку педагога, народну казку діти читають легко. Вона досить швидко запам'ятовується з усіма мальовничими деталями та народними висловами.

Народну казку педагог ставив недосяжно вище від усіх оповідань, написаних для дітей. У прислів'ях, уважав він, відбилися усі аспекти життя народу, – його потреби, звички, його погляд на природу, на людей, на значення всіх явищ життя. Надбання народу передаються з покоління у покоління. “Усяка жива історична народність є найпрекраснішим створінням божим на землі, і вихованню лишається тільки черпати з цього багатого й чистого джерела” [5, 101].

Ще 14 грудня 1914 р. на засіданні Московського Товариства Грамотності присвяченого педагогу, М. Чехов у доповіді “Національне виховання по К. Ушинському” підкреслив, що заповіт К. Ушинського – це виховувати у дітях знання свого народу, прищеплювати їм свідому любов до нього [8, 112]. Цей заповіт актуальний і сьогодні.

Ідеї К. Ушинського щодо виховання любові до рідного краю у дітей мають особливе значення. Адже у дітей до 6 – 7 років домінують дві основні потреби: у пізнавальній діяльності та спілкуванні. І тому вивчення рідного краю для них має особливе значення. З цього приводу К. Ушинський зазначав: “Немає сумнівів, що діти найбільше вчать, наслідуючи, але було б помилкою вважати, що з наслідування може сама по собі вирости самостійна діяльність. Наслідування дає багато матеріалу для самостійної діяльності, проте, якби не було самостійної діяльності, не було б і що наслідувати”, і, до того ж, допомагає подолати певну обмеженість пізнавальної діяльності під час навчального процесу в школі (класі) за рахунок безпосереднього, живого вивчення позашкільного середовища: території школи, села, міста, району, і її населення, з поступовим переходом від вивчення навколишнього середовища до дослідження і аналізу, розвиваючи теоретичне і практичне мислення [6, 124].

Патріотизму вчиться дитина під вправною рукою виховника при кожній нагоді, під час розмов, при навчанні географії, історії, геології, природознавства. Аналізуючи виховання дітей, побудоване на любові до Батьківщини, і звичайне тогочасне

шкільне виховання, К. Ушинський вважав, що окремо шкільне виховання не може розв'язати проблему народного виховання. “Шкільне виховання далеко не становить усього виховання народу. Релігія, природа, сім'я, закони, промисловість, література, – все, з чого складається історичне життя народу, – становлять його справжню школу, перед силою якої сила навчальних закладів, особливо побудованих на засадах штучних, зовсім незначна” [5, 92].

З цього приводу К. Ушинський, пов'язуючи батьківщинознавство з географією та історією, наголошував на вивченні природи місцевості, в якій розміщується школа і поступовому опануванні знаннями про її історію, культуру. Навчаючись, діти “...складають план місцевості, план річки, яка своєю течією повинна вивести з найближчих околиць в безмежну вітчизну” [7, 283]. Патріотизм є результатом відображення Батьківщини, сприйняття традицій минулого у свідомості людини через призму сучасних потреб та інтересів, які, зі свого боку, суттєво активізують, збагачують мотиви життєдіяльності людини, стаючи могутньою рушійною силою розвитку особистості і спільноти.

Вивчення джерельної бази показало, що ідеї К. Ушинського були відомі і поширені серед педагогічної громадськості Галичини, а його твори мали популярність [9]. “Рідне слово” педагога слугувало взірцем для упорядкування підручників, призначених для початкового навчання в українських школах краю упродовж багатьох років. На сторінках галицьких часописів вмішувалася інформація про роль і значення наукової спадщини “знаменитого педагога” для українського виховання [2].

Висновки. Ядром педагогічної системи К. Ушинського, основою етнічного патріотизму є ідея народності, а засобами патріотичного виховання – рідна мова, рідна історія, географія, народна творчість тощо. Патріотичні почуття до рідного краю, які формуються з раннього дитинства у сім'ї, родині, стають ще сильнішими й виразнішими, коли дитина детальніше пізнає свою батьківщину, свій народ, його звичаї і традиції. Незнання та ігнорування рідної історії і мови, національної культури, відступ від багатовікових традицій непоправно шкодять формуванню патріотичних почуттів. У сучасних умовах цей досвід є надзвичайно

важливим джерелом для розробки теорії і практики національного виховання майбутніх будівників Української держави.

Перспективними напрямками подальших досліджень є дослідження педагогічної антропології й філософських основ педагогіки К. Ушинського.

Література

1. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття). – К. : Райдуга, 1994. – 62 с.
2. Знаменитий педагог // Зоря. – 1895. – 15 грудня. – № 24. – С. 478.
3. Ушинський К. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1. – С. 192 – 471.
4. Ушинський К. Педагогічна подорож по Швейцарії / К. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 2. – С. 64 – 170.
5. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні / К. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1. – С. 43 – 103.
6. Ушинський К. Рідне слово / К. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1. – С. 121 – 134.
7. Ушинський К. Рідне слово. Книжка для тих хто навчає / К. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 2. – С. 232 – 295.
8. Чеховъ Н.В. Національное воспитание по К.Д. Ушинскому / Н.В. Чеховъ // Педагогическій листокъ. – 1915. – Кн. 2. – С. 102 – 113.
9. Юцишин І. Які реформи потрібні в народнім шкільництві Галичини? / Іван Юцишин // Діло. – 1910. – Ч. 231. – С. 2 ; Ч. 239. – С. 3 ; Ч. 240. – С. 2 ; Ч. 253. – С. 1 ; Ч. 265. – С. 3 ; Ч. 266. – С. 2 ; Ч. 267. – С. 2.

Чепель Марія. Етнічний патріотизм в педагогічному насліду К. Ушинського. В статті раскрыты взгляды К. Ушинского на теоретические основы воспитания подрастающего поколения в духе патриотизма, любви к Родине и своему народу. В основе этнического патриотизма лежит идея народности. Обращено внимание на роль родного языка, истории, географии, естетствовзнания, народного творчества в патриотическом воспитании детей.

Ключевые слова: Константин Ушинский, патриотизм, патриотическое воспитание, любовь к краю, Родина, идея народности.

Chepil Maria. Ethnic patriotism in pedagogical heritage of K. Ushynskiy. The article shows the opinion of K. Ushynskiy to the theoretical basement in upbringing of growing up generation in spirit of patriotism, love to the native land and its people. In the basis of ethnic patriotism lies idea of nationality. The attention is paid to the role of mother tongue, history, geography, natural history, folklore in the patriotic education of children.

Key words: Kostiantyn Ushynskiy, patriotism, patriotic education, love to the country, native land, idea of nationality.